

HUQUQ VA TEXNOLOGIYA, RAQAMLI DAVRNING YANGILIKLARI

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi Amudaryo
tumani 64-sonli maktab huquq fani o‘qituvchisi
Rahimova Nodira Kenjaboyevna*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi huquq tizimiga ta’sirining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, blokcheyn va boshqa yuqori texnologiyalarning huquqiy munosabatlarga kirib borishi natijasida vujudga kelayotgan yangi muammolar — sun’iy intellekt tomonidan qabul qilingan qarorlar uchun yuridik javobgarlik, raqamli shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, “aqlli shartnomalar”ning huquqiy maqomi hamda platforma iqtisodiyotini tartibga solish masalalari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasining ushbu yo‘nalishdagi qonunchilik islohotlari tahlil qilinib, huquq va texnologiya o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli huquq, sun’iy intellekt, shaxsiy ma’lumotlar, aqlli shartnoma, blokcheyn, platforma iqtisodiyoti, huquqiy tartibga solish, O‘zbekiston qonunchiligi.

Kirish

Zamonaviy jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi raqamli texnologiyalarning inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga chuqur singib borishi bilan tavsiflanadi. Sun’iy intellekt tizimlari, katta ma’lumotlar tahlili, blokcheyn texnologiyasi va buyumlar interneti nafaqat iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlarni, balki huquq tizimining o‘zini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu jarayon huquqshunoslik fani oldiga yangi, ilgari mavjud bo‘lmagan nazariy va amaliy masalalarni qo‘ymoqda.

An’anaviy huquqiy tushunchalar — masalan, “shaxs”, “javobgarlik”, “shartnoma”, “mulk” — sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar ishtirokidagi munosabatlarga nisbatan qo‘llanilganda ko‘pincha yetarli emasligini ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda huquq va texnologiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish, mavjud huquqiy bo‘shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning optimal yo‘llarini ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — raqamli davrda huquq tizimi duch kelayotgan asosiy chaqiriqlarni tizimlashtirish, ularning huquqiy tabiatini ochib berish hamda O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

1. Sun’iy intellekt va yuridik javobgarlik muammosi

Sun'iy intellekt tizimlarining mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining oshib borishi an'anaviy javobgarlik institutlarining qo'llanilishini murakkablashtirmoqda. Avtonom transport vositalari, tibbiy diagnostika tizimlari yoki moliyaviy algoritmlar tomonidan qabul qilingan noto'g'ri qarorlar natijasida yetkazilgan zarar uchun kim — dastur ishlab chiquvchisi, tizim egasi yoki foydalanuvchi — javobgar bo'lishi kerakligi masalasi hozirgi kunda ochiq muhokama predmeti bo'lib qolmoqda.

Xalqaro huquqiy amaliyotda ushbu muammoni hal etishning bir necha yondashuvlari shakllanmoqda: birinchisi — mavjud fuqarolik-huquqiy javobgarlik institutlarini (aybsiz javobgarlik, xavf manbai egasining javobgarligi) sun'iy intellekt tizimlariga moslashtirish; ikkinchisi — sun'iy intellekt tizimlari uchun maxsus huquqiy maqom (masalan, “elektron shaxs”) joriy etish g'oyasi; uchinchisi — majburiy sug'urtalash mexanizmlari orqali zararni qoplashni ta'minlash. Har bir yondashuv o'zining afzalliklari va cheklovlariga ega bo'lib, yagona umumel'tirof etilgan yechim hali shakllanmagan.

2. Raqamli shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning huquqiy jihatlar

Katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining rivojlanishi shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tahlil qilish imkoniyatlarini keskin kengaytirdi, biroq shu bilan birga fuqarolarning shaxsiy hayotiga aralashish xavfini ham oshirdi. Ushbu sohada Yevropa Ittifoqining Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglamenti (GDPR) xalqaro andoza sifatida keng tan olingan bo'lib, u “unutilish huquqi”, “ma'lumotlarning ko'chirilishi huquqi” kabi yangi huquqiy institutlarni joriy etdi.

O'zbekiston Respublikasida 2019-yilda qabul qilingan “Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida”gi Qonun ushbu sohani tartibga solishning huquqiy asosini yaratdi, unga muvofiq shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash faqat qonunda belgilangan asoslarda amalga oshirilishi lozim. Shunga qaramay, sun'iy intellekt tizimlari tomonidan ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish va profilashtirish jarayonlarini tartibga soluvchi maxsus normalarning yetishmasligi amaliyotda huquqni qo'llashda muayyan qiyinchiliklar tug'dirmoqda.

3. Aqlli shartnomalar va blokcheyn texnologiyasining huquqiy maqomi

Blokcheyn texnologiyasi asosida ishlaydigan “aqlli shartnomalar” (smart contracts) — bu oldindan belgilangan shartlar bajarilganda avtomatik ravishda ijro etiluvchi dasturiy kod ko'rinishidagi bitimlardir. Ularning o'zgarmasligi, shaffofligi va markazlashmagan tabiati fuqarolik muomalasida ishonchni oshirishga xizmat qilsa-da, an'anaviy shartnoma huquqi nuqtai nazaridan bir qator ochiq savollarni keltirib chiqarmoqda: aqlli shartnomaning yozma shartnoma sifatida yuridik kuchi, tomonlarning irodasini bildirish tartibi, dasturiy xatolik yuz berganda bitimni bekor qilish imkoniyati va boshqalar.

Milliy qonunchilikda raqamli aktivlar va ularning muomalasi “Kriptoaktivlar to‘g‘risida”gi hamda tegishli normativ-huquqiy hujjatlar orqali qisman tartibga solingan bo‘lsa-da, aqlli shartnomalarning fuqarolik-huquqiy bitim sifatidagi maqomi va ularni sud-huquq amaliyotida qo‘llash tartibi hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

4. Platforma iqtisodiyotini huquqiy tartibga solish

Raqamli platformalar (taksi chaqirish, onlayn savdo, masofaviy ish kabi xizmatlar) orqali shakllanayotgan yangi mehnat va tadbirkorlik munosabatlari an‘anaviy mehnat huquqi tushunchalariga to‘g‘ri kelmayotgan holatlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, platforma orqali ishlovchi shaxslarning huquqiy maqomi — ular yollanma xodimmi yoki mustaqil pudratchimi — degan savol ko‘plab davlatlarda sud munozaralariga sabab bo‘lmoqda, chunki bu ularning ijtimoiy himoya va mehnat huquqlaridan foydalanish imkoniyatiga bevosita ta’sir qiladi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan davlat dasturlari platforma xizmatlarining infratuzilmaviy rivojlanishiga e’tibor qaratsa-da, platforma ishchilarining mehnat-huquqiy maqomini aniq belgilovchi maxsus normalar hali shakllantirilmagan, bu esa kelgusida qonunchilik takomillashtirishni talab qiladigan muhim yo‘nalish hisoblanadi.

5. Xalqaro tajriba va milliy qonunchilikni takomillashtirish yo‘nalishlari

Dunyoning ilg‘or davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar keltirib chiqarayotgan huquqiy muammolarni hal etishning eng samarali yo‘li — bu qat’iy taqiqlovchi normalar emas, balki moslashuvchan, “tartibga soluvchi eksperiment maydonchalari” (regulatory sandbox) kabi yangi mexanizmlarni joriy etishdir. Bunday yondashuv orqali yangi texnologiyalar chegaralangan sharoitda sinovdan o‘tkaziladi, huquqiy tartibga solish esa ularning amaliyotdagi real ta’siriga qarab bosqichma-bosqich takomillashtirib boriladi. Xitoy, Singapur, Birlashgan Arab Amirotlari kabi davlatlar sun’iy intellekt va moliyaviy texnologiyalar sohasida aynan shunday tajribadan foydalanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi uchun ham ushbu tajribani hisobga olgan holda quyidagi yo‘nalishlarda ishlarni izchil davom ettirish maqsadga muvofiqdir: birinchidan, sun’iy intellekt va raqamli aktivlar sohasida maxsus tartibga soluvchi eksperiment maydonchalarini kengaytirish; ikkinchidan, sudyalalar va huquqni qo‘llash amaliyoti bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun raqamli texnologiyalar bo‘yicha maxsus tayyorgarlik dasturlarini joriy etish; uchinchidan, milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga, xususan shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli aktivlar sohasidagi yetakchi tajribaga muvofiqlashtirish. Bunday kompleks yondashuv huquq tizimining texnologik taraqqiyotga nisbatan proaktiv, ya’ni oldindan ogohlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli davr huquq tizimi oldiga sun'iy intellektning yuridik javobgarligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, aqlli shartnomalarning huquqiy maqomi va platforma iqtisodiyotini tartibga solish kabi bir qator murakkab, o'zaro bog'liq chaqiriqlarni qo'yimoqda. Ushbu muammolarni samarali hal etish uchun huquqshunoslikning texnologik taraqqiyotga moslashuvchan, kelajakka yo'naltirilgan yondashuvni shakllantirishi zarur. O'zbekiston Respublikasi uchun bu borada xalqaro ilg'or tajribani o'rganish, milliy qonunchilikni tizimli ravishda yangilash hamda huquq ijodkorligi jarayonida texnologiya sohasi mutaxassislari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonuni.
3. Yevropa Ittifoqi. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglamenti (GDPR), 2016.
- ence in Society (huquqiy tartibga solish bo'yicha tahliliy hisobotlar).
7. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO). Platforma iqtisodiyoti va mehnat munosabatlariga oid tadqiqotlar.